

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

31-AVGUST

ANDIJON, 2024

GLOBAL BUG'DOY MAHSULOTLARINI BOZORI VA ISHTIROKCHILARINING UMUMIY SHARHI

Sh.B.Donayev

TDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Jahon bug'doy yetishtirish global qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligida hal qiluvchi rol o'ynaydi va butun dunyo bo'ylab milliardlab odamlar uchun asosiy ekin bo'lib xizmat qiladi. Turli xil oziq-ovqat mahsulotlarida ko'p qirrali qo'llanilishi bilan bug'doy eng ko'p yetishtiriladigan donlardan biri bo'lib, turli madaniyatlar va iqtisodiyotlarning ratsioniga sezilarli hissa qo'shadi. Global bug'doy ishlab chiqarish dinamikasi, bug'doy mahsulotlari bozori, uning ishtirokchilari va rivojlanish tendentsiyalarini tushunish nafaqat qishloq xo'jaligi siyosatini ishlab chiquvchilar, balki iste'molchilar, savdogarlar va tadqiqotchilar uchun ham juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Don mahsulotlari, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi, mahsulotlar bozori, bug'doy.

Agar global don mahsulotlari bozorini tahlil qiladigan bo'lsak, umumiy don mahsulotlarining iste'moli bo'yicha mamlakatlar ichida AQSh birinchilikni egallagan. Uning 2022-2023 ekin yilidagi iste'mol hajmi Xitoy bilan deyarli bir xil, lekin jon boshiga to'g'ri keladigan ulushi bo'yicha Xitoyda katta ustunlik mavjudligini va bu yerda umumiy don mahsulotlari hajmi keltirilganligini inobatga olsak, iste'mol darajasi deyarli Yevropa Ittifoqi mamlakatlari darajasi bilan yaqin. Ushbu o'ntalikdagi Misr, Yaponiya, Kanada va Indoneziyaning yillik don mahsulotlari iste'moli o'rtasidagi tafovut unchalik katta emas.

2021-2022-ekin yilida bug'doyning global iste'molchilarining kuchli o'ntaligini Xitoy boshlab bergan bo'lsa, Yevropa Ittifoqi va Hindiston mos ravishda ikkinchi va uchunchi o'rinlarni egallashgan. Xitoyda ushbu yil qariyb 150 mln. tonna bug'doy iste'mol qilindi. Butun dunyo bo'ylab bug'doy iste'moli asta-sekin o'sib bormoqda va 2018-2019 yildan beri deyarli yetti foizga o'sdi.

Yuqorida keltirilgan davlatlar nafaqat bug'doyning katta hajmda iste'mol qiladilar, balki butun dunyo bo'ylab eng yirik bug'doy ishlab chiqaruvchi mamlakatlar bo'lib ham hisoblanadilar. Yevropa Ittifoqi 2021-2022 yillarda 139 mln.tonnaga yaqin bug'doy ishlab chiqargan. Shu bilan birga Xitoy yetakchi ishlab chiqaruvchi bo'lishiga qaramay, bug'doyning import ham qiladi. 2020 yilda Xitoy taxminan 2,3 milliard AQSh dollari miqdorida bug'doy import qilgan. Misr esa so'nggi bir necha yil ichida bug'doyning dunyo bo'ylab yetakchi importchisi bo'lib qolmoqda.

2022 yilda Ukraina donini eksport qilish bir qancha qiyinchiliklarni tug'dirayotganligi sababli 2022-yildan boshlab butun dunyo bo'ylab narxlar ko'tarildi. Ko'pchilik bug'doy narxining oshishiga RF tomonidan Ukraina hududida amalga oshirilayotgan Maxsus harbiy operatsiya sabab bo'lgan deb hisoblasa, boshqalar esa bu talabni muttasil oshib borayotgan oziq-ovqat inqirozi haqidagi spekulatsiya deb hisoblaydi. AQShda yetishtiriladigan bug'doyning eng keng tarqalgan navi- qattiq qizil kuzgi bug'doyning narxi 2022-yilning may oyida rekord darajaga yetdi va bir tonna uchun 522 dollardan oshdi. Global miqyosda, bug'doy va makkajo'xori narxi oshishi sababli uy xo'jaliklarining real daromadi taxminan 1,57 foizga qisqarishi kutilmoqda. Ba'zi mamlakatlarda besh foizdan ortiq pasayish kuzatiladi, bu esa o'sib borayotgan narxlarning butun dunyo bo'ylab iste'molchilarga real ta'sirini ko'rsatadi (1-rasm).

1-jadval

Bug'doy, un va bug'doy mahsulotlarini import qiluvchi asosiy davlatlar

Davlatlar	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2022/ 2023

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

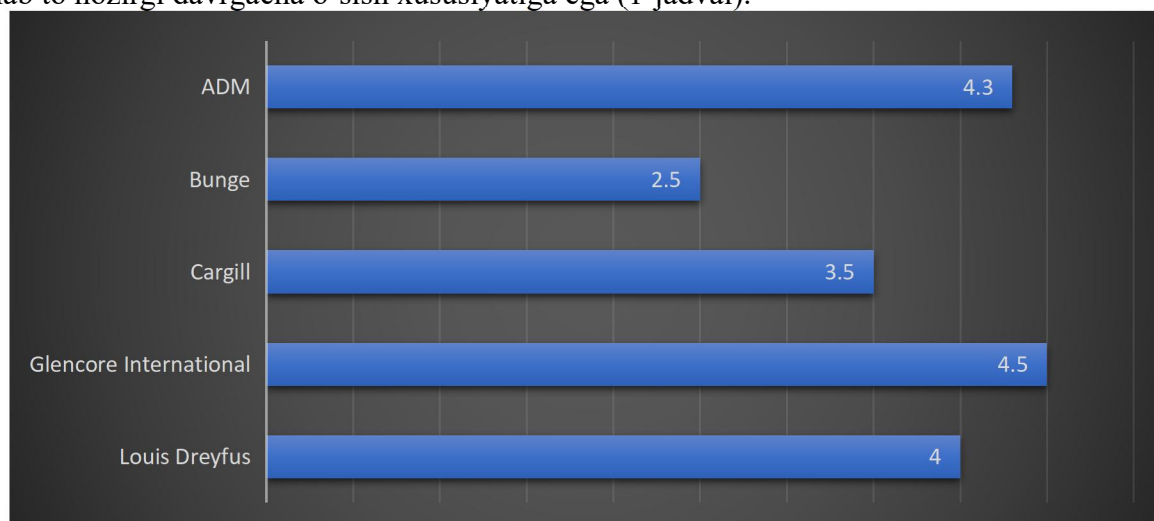
31-AVGUST

ANDIJON, 2024

Misr	11300	11925	11181	12407	12354	12811	12149	11256	11000
Indoneziya	7478	10116	10190	10763	10934	10586	9995	11229	11000
Xitoy	-	-	-	-	3145	5376	10618	9568	10000
Turkiya	5960	4405	4736	6092	6515	11087	8051	9555	10000
Yevropa Ittifoqi	5979	6916	5299	6060	5763	5551	5390	4612	9000
Jazoir	7257	8153	8414	8172	7515	7145	7680	8286	8200
Marokash	-	-	-	-	3724	4879	5191	4726	7500
Filippin	5054	4918	5708	6059	7570	7065	6113	6865	6700
Nigeriya	4244	4410	4972	5162	4659	5338	6586	6187	6000
Yaponiya	5878	5715	5911	5876	5726	5683	5493	6505	5750

Manba: <https://www.statista.com/statistics/190435/principle-importing-countries-of-wheat-flour-and-products/> Murojaat sanasi 19.10.2023

2014-2015 va 2022-2023 ekin yillari o'rtasidagi dekada davomida Misr bug'doy va bug'doy mahsulotlarini import qiluvchi davlatlar ichida yetakchilikni qo'ldan boy bermay kelmoqda. Misrning bug'doy zahiralari Misr aholisi ratsionining asosiy qismi bo'lgan nonni ishlab chiqarish uchun yetarlicha yopishqoq emas. Import qilinadigan un konsentratsiyasiga erishish uchun mahalliy zahiralari import qilingan bug'doy bilan aralashtiriladi. Mamlakat kelgusi yillarda bug'doy importiga qaramligini kamaytirishga umid qilmoqda. Yana bir diqqat qilishimiz lozim bo'lgan jihat – dunyoning yirik bug'doy ishlab chiqaruvchilari Xitoy va Turkiya ham o'zining ichki ehtiyojini qoplash uchun bug'doy va bug'doy mahsulotlarini import qiladi. Xitoyda bu amaliyot 2017-2018 ekin yilidan boshlangan bo'lsa, Turkiya kuzatilayotgan davr mobaynida bug'doyni import qilgan va bu dinamika 2016-2017 yildan boshlab to hozirgi davrgacha o'sish xususiyatiga ega (1-jadval).

1-rasm. Dunyoning don mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi yirik korxonalarini

Manba: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/the-big-five-companies-that-control-the-world-s-grain-trade-8462266.html> Murojaat sanasi 24.10.2023

Shuningdek, dunyo don mahsulotlari bozorida don mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi/qayta ishlovchi kompaniyalar ham muhim o'ringa ega. 2022 yil ma'lumotlariga

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

31-AVGUST

ANDIJON, 2024

ko'ra, jahonda don mahsulotlarini ishlab/qayta ishlab chiqaruvchi eng yirik korxonalar sifatida ADM (Archer Daniels Midland) ni ko'rsatishimiz mumkin. AQShda joylashgan ushbu korporatsiya 75 mamlakatda faoliyat yuritadi. Makkajo'xori, bug'doy va kakaoni oziq-ovqat va hayvonlar uchun ozuqa va energiyaga aylantiradigan 265 ta qayta ishlash zavodi mavjud.

Ikkinchi o'rinda esa 1818 yilda Niderlandiyada tashkil etilgan, hozirda shtab-kvartirasi Nyu-York shtatida joylashgan Bunge kompaniyasi o'rin olgan. U 40 mamlakatda 35 ming kishini ish bilan ta'minlab, asosan moyli o'simliklar, bug'doy, makkajo'xori va shakarqamishni qayta ishlaydi.

Yana bir AQSh korxonasi Cargill - 65 mamlakatdagi zavodlarida 142 000 kishi ish bilan ta'minlangan. Sanalayotgan kompaniyalar ichida eng yoshi kattasi bo'lib, 145 yillik tarixga ega. Don mahsulotlari va moyli ekinlar distribyutsiyasi bilan shug'ullanadi.

Glencore International - Angliya-Shveysariya transnatsional kompaniyasi global don bozorining o'ndan bir qismini egallaydi. Shuningdek, moyli o'simliklar va shakarni dunyo bo'ylab taqsimotini ham boshqaradi.

Lui Dreyfus - 1851 yilda tashkil etilgan fransuz kompaniyasi hozirda 50 dan ortiq mamlakatlarda faoliyat yuritadi. Yiliga 70 million tonna oziq-ovqat transportirovka qiladi.

Xalqaro don kengashi (International Grain Council) tomonidan tayyorlangan 2023 yil uchun yillik hisobotda 2023-24 yillarda jami don (bug'doy va dag'al don mahsulotlari) ishlab chiqarish bo'yicha prognoz 2294 million tonna darajasida saqlanib qolmoqda, chunki makkajo'xori va arpa o'sishi bug'doy, makkajo'xori va jo'xori yetishtirishni qisqartirish hisobiga muvozanatlashishi kutilmoqda. Bu davrdagi o'zgarishlar, asosan, Rossiya va Ukrainadagi yaxshi natijalarni o'z ichiga olgan so'nggi hosil ma'lumotlarini, shuningdek, Avstraliya, Kanada va Argentinadagi so'nggi qiyin ob-havo bilan bog'liq pasayishni o'z ichiga oladi.

Kengashning 2022-23 yillarda (oktyabr/sentyabr) jahon soya savdosi hisob-kitobi, asosan, Xitoyga kutilganidan ko'proq so'nggi yetkazib berishlar asosida 2 million tonna ga ko'tarildi. Hindiston va AQSh uchun pasaytirilgan ko'rsatkichlar 2023-24 yilgi global ishlab chiqarish prognozini 3 million tonnaga, 393 million (+7%) ga tushirdi, iste'mol biroz qisqartirildi, lekin shunda ham yangi cho'qqiga chiqdi va zahiralar hajmi o'zgarmadi. Jahon import talabining prognozi taxminan 1 million tonnaga, ya'ni 168 million tonnaga (-2%) kamaydi.

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) ning 2023-24 yillardagi global g'alla savdosi bo'yicha joriy prognozi o'tgan oyga nisbatan o'zgarishsiz 466 million tonna atrofida bo'lib, 2022-23 yillarga nisbatan 1,7 foizga (8,0 million tonna) kamaygan. 2023-2024 yillar mavsumida (iyul/iyun) global bug'doy eksporti prognozi sentyabr oyidagi 193 million tonna darajasida saqlanib qoldi, bu o'tgan mavsumga nisbatan 3,5 foizga (7,0 million tonna) kamdir. Kuchli ta'minot tufayli Rossiya Federatsiyasidan eksportning prognoz qilinadigan o'sishi ishlab chiqarish prognozlari pasaytirilgan Avstraliya va Kanada eksportining kutilayotgan pasayishini qopladi. 2023-2024-yillar mavsumida (iyul/iyun) 220 million tonnani tashkil etgan yirik don mahsulotlarining global savdosi prognozi ham o'tgan oyga nisbatan o'zgarishsiz qoldi. Bu o'tgan yilgi ko'rsatkichlardan 0,7 foizga (1,5 million tonna) past, bu birinchi navbatda jahon makkajo'xori savdosining qisqarishi bilan bog'liq. 2023-2024 yillar mavsumida jahon makkajo'xori savdosi prognozi shu oyda 178 million tonna darajasida saqlanib qoldi, bu esa rekord hosil tufayli ko'plab ta'minotga ega bo'lgan Braziliyadan makkajo'xori yetkazib berish prognozlariga o'sish yo'li bilan tuzatish kiritildi. Paragvay va Amerika Qo'shma Shtatlaridan sotuvlar. G'arbiy Afrika import prognozlariga biroz pasayish yo'li bilan 2024 yilda (yanvar-dekabr) global guruch savdosi 53,0 million tonnani tashkil etadi, bu 2023 yildagi eng past ko'rsatkichdan atigi 0,5 million tonnaga yuqori. Savdoning mo'tadil tiklanishiga asosan Pokiston, Myanma va Tailanddan yuklarning ko'payishi sabab bo'lishi kutilmoqda, bu esa birinchi navbatda Hindistondan, balki Vyetnamdan ham eksportning kutilayotgan pasayishini qoplashga yordam beradi.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

31-AVGUST

ANDIJON, 2024

Agar bug'doyni qayta ishlash segmenti haqida gapiradigan bo'lsak, butun jahon bug'doy uni bozorining hajmi 2022 yilda 226332,96 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. Yillik yillik o'sish sur'ati 2023 yilda 6,96% bo'lishi kutilmoqda. Global bug'doy uni bozori 2030 yilga kelib, 338973,96 mln. AQSh dollarini tashkil qilishi kutilmoqda¹

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jahon bug'doy ishlab chiqarish landshafti kichik fermerlardan tortib yirik agrobiznes korporatsiyalarigacha bo'lgan turli xil o'yinchilarni o'z ichiga oladi, ularning har biri global ta'minot zanjiriga o'ziga xos tarzda hissa qo'shadi. Kelgusi avlodlar uchun jahon bug'doy yetishtirish barqarorligini ta'minlash uchun samarador dehqonchilik amaliyotlari, texnologik yutuqlar va barqaror ta'minot zanjirlarida oldinga siljish, hamkorlik va investitsiyalar muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu muammolarni birgalikda hal qilish orqali jahon bug'doy ishlab chiqarish segmenti ishtirokchilari oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanadigan va barchaning ozuqaviy ehtiyojlari qondiriladigan kelajak sari intilishlari mumkin.

Foydalanilgan manbalar:

1. <https://president.uz/ru/lists/view/7022> Murojaat sanasi 12.04.2024
2. John Bennet. Flour Mills of the Future: Embracing Innovation and Eco-Friendly Milling. Sept 23, 2023. <https://www.linkedin.com/pulse/flour-mills-future-embracing-innovation-eco-friendly-milling-bennett/> Murojaat sanasi 22.04.2024
3. Rayhan, Abu & Kinzler, Robert. (2023). SUSTAINABLE GROWTH AND FINANCIAL VIABILITY OF FLOUR MILL INDUSTRIES IN BANGLADESH: A CASE STUDY. 10.13140/RG.2.2.36793.34407. https://www.researchgate.net/publication/373444483_SUSTAINABLE_GROWTH_AND_FINANCIAL_VIABILITY_OF_FLOUR_MILL_INDUSTRIES_IN_BANGLADESH_A_CASE_STUDY Murojaat sanasi 23.04.2024

¹ <https://www.linkedin.com/pulse/global-wheat-flour-market-size-2023-2030-cap/> Murojaat sanasi 05.12.2023